

5. Öbek yapı ve öğretimi

Dilbilgisi kitaplarında “birden fazla sözcükle kurulan dil birlikleri” olarak tanımlanan “sözcük grupları” içinde “ad tamlaması”, “sıfat tamlaması”, “ilgeç grubu” dışında pek çok “grup” ele alınmıştır: “isim-fiil grubu”, “sıfat-fiil grubu”, “zarf-fiil grubu”, “tekrar grubu”, “aitlik grubu”, “birleşik fiil”, “unvan grubu”, “sayı grubu”, “ünlem grubu”, “bağlama grubu” ve “kısaltma grubu”. Ancak, kitaplarda “sözcük grupları”nın açıklanmalarında grubu oluşturan sözcüklerin birbiriyle olan yapısal ilişkilerin çok fazla ele alındığını söylemek güçtür. Söz konusu yapısal ilişkiler ele alınmadığından sözcük gruplarıyla ilgili sınıflandırmalar da sorunlu görülmektedir. Şimdi burada bu yapısal ilişkileri sunmaya çalışalım.

alıştırma 1

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, *Aslı köpekten korkuyor* gibi bir tümceyi “/” imi ile ikiye bölmemiz gerekse, “/” imini “Aslı” ile “köpekten korkuyor” arasına koyardık: *Aslı / köpekten korkuyor*. Aşağıda yer alan üç sözcüklü yapıları ikiye bölmemiz gerekse, “/” işaretini üçlünün neresine koyarsınız?

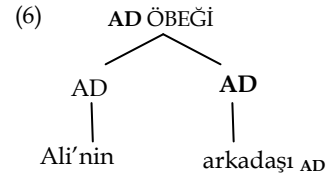
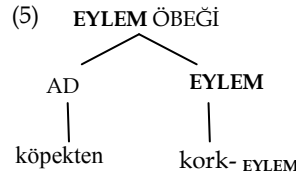
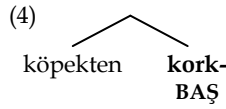
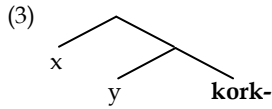
okulun futbol takımı	benim gibi konuşuyor
çok güzel görüntüler	daha akıllı insanlar
çok hızlı gidiyorsun	vatan için mücadele
fakültenin dekan yardımcısı	oldukça yavaş koşuyor

Yukarıdaki bütünlüklerde, yapısal olarak en yakın olan “iki” sözcükten bir bütünlük kurulduğu görülmektedir. Daha fazla sözcük ile bütünlük kurulamamaktadır. Buna da **ikililik ilkesi** denmektedir. İkililik ilkesine göre ancak oluşturulan iki öğeden bir öbek oluşur, buna göre de ancak ona yakın diğer öbek arasında bir bütünlük yani daha büyük bir öbek oluşturulmaktadır:

Yukarıda *kork-* eyleminin iki üye gerektirdiği, bu üyelerden birinin KONU diğerinin de EDİCİ rolü taşıması gerektiğini belirtmiştik. Aynı zamanda bu öğeler arasındaki belirginlik ayrımlarından da söz etmiştik. Buna göre, *kork-* eylemine konu rollü üyesi daha yakın yani daha az belirgin bir üyeyken, EDİCİ rolü taşıyan x üyesi daha uzak ve dolayısıyla daha belirgin bir üyedir (bkz Ek):

(2) kork-: (x (y))
EDİCİ KONU

5.1 Ad öbeğinin yapısı

Ali'nin ev arkadaşı örneğinde *ev arkadaşı* birlikteliğine bakalım. Bu öbekte, *ev* ile *arkadaş* öğeleri arasına herhangi bir başka öğenin giremediği gözlenmektedir. Oysa yeni olan *ev* değil, *arkadaştır*. Ancak Türkçede yine de (11b)'deki gibi bir dizilişe izin verilmemektedir.

- (7) a. yeni ev arkadaşı
b. *ev yeni arkadaşı

ek bilgi 14

(7b)'deki örneğin tersine, yanlış da olsa, Türkçede bu tür yapılarının karşısında (b) ve (d) yapılarının da gittikçe yaygınlaştığı gözlenmektedir:

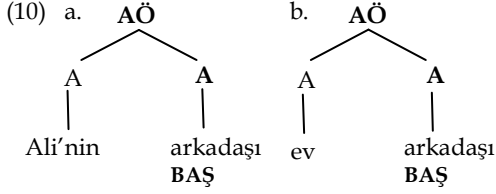
- (a) *eski* Milli Eğitim Bakanı
(b) ?Milli Eğitim *eski* Bakanı
(c) *eski* Devlet Bakanı
(d) ?Devlet *eski* Bakanı

Örneğin 1961 Anayasasınının 143. maddesinde geçen *Yüksek Hakimler Kurulu* AÖ'sü 1982 Anayasasında *Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu* biçimine değiştirilmiştir. Bu yanlış yapıların, sözdizimsel belirsizlikleri “giderme” kaygısıyla oluşturulduğu düşünülebilir. Burada, bu tür yapıların son derece sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir (bkz. Aydın 1993).

Oysa *Ali'nin arkadaşı* öbeğinde durum tümüyle farklıdır. Bu öbek arasına başka bir öge girebilmektedir (bkz. 8). *Ali'nin arkadaşı* öbeği ile *ev arkadaşı* öbeğini karşılaştırdığımızda bir başka ayırım da birinci öbekte ögelerin yerlerinin değiştirilmesine karşın ikinci öbekte ögelerini yerlerinin değiştirilmesine izin verilmemesidir (bkz. 9).

(8) Ali'nin yeni arkadaşı

(9) a. arkadaşı Ali'nin
b. *arkadaşı ev

Sıralanış testi

Sıralanış yapılarında ancak benzer konumda olan kategoriler sıralanabilmektedir. Örneğin aşağıdaki tümcede *Ali*, *Ahmet* ve *ben* sözcükleri özne konumunda, *sizi* ve *arkadaşınızı* sözcükleri de nesne konumundadır:

(11) [ÖZNE Ali, Ahmet ve Aslı] bugün [NESNE duvarları ve kapıları] boyadılar.

(12) a. *[ÖZNE Ali, Ahmet, Aslı ve **duvarları**] bugün [NESNE kapıları] boyadılar.
b. *[ÖZNE Ali ve Ahmet] bugün [NESNE **Aslı**, duvarları ve kapıları] boyadılar.

(13) *[Ali'nin ve ev] arkadaşı

(14) a. [Ali'nin ve Ahmet'in] arkadaşı
b. Ali'nin [ev ve sınıf] arkadaşı

Silme testi

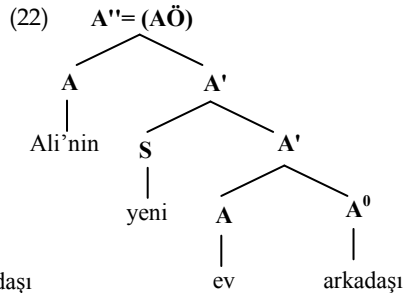
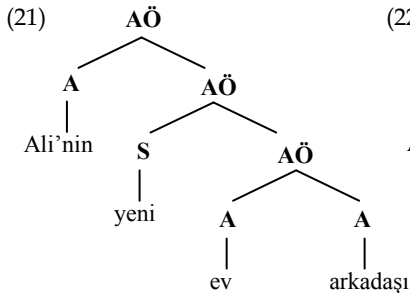
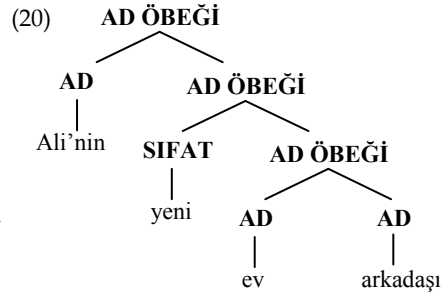
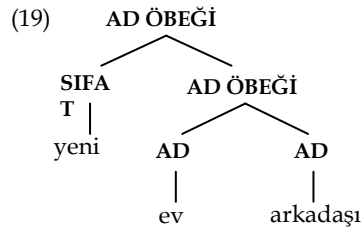
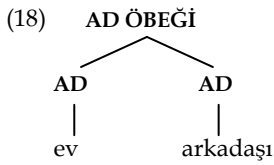
Bu ögelerin aynı konumda bulunmadıklarına başka tanıt da Türkçede baş adın silinebilmesi özelliğinden yararlanarak getirilebilir. Türkçede çeşitli tamlamalarda baş adın silinebildiği görülmektedir:

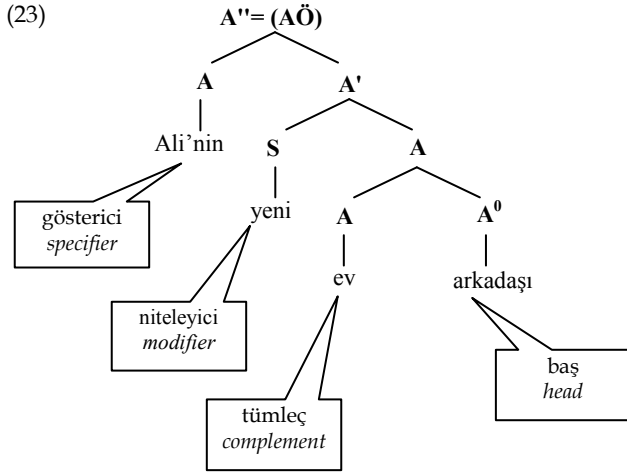
(15) a. Başarılı [öğrenci]-ler yurtdışı bursu kazandı.
b. Başarılı _____ -lar yurtdışı bursu kazandı.

(16) a. Başarılı [dilbilim öğrencileri] yurtdışı bursu kazandı.
b. *Başarılı [dilbilim _____ -ler(i)] yurtdışı bursu kazandı.

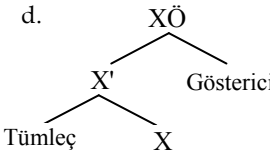
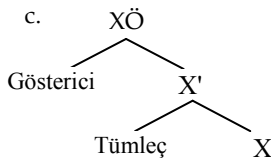
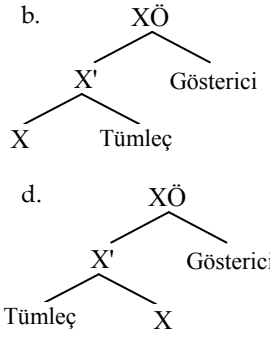
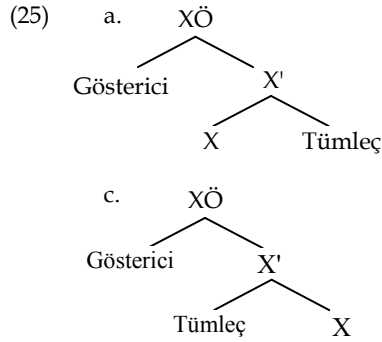
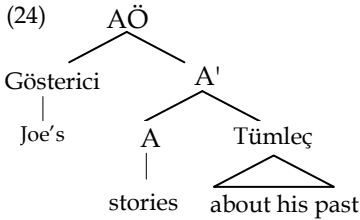
(17) Başarıllar [_____] yurtdışı bursu kazandı.

5.2 Türkçede AÖ'nün iç yapısı

(23)'teki yapı sadece AÖ'ler için değil, tüm ulamlar için geçerlidir. Bu bakımdan, A'yı X olarak nitelendirirsek bu aşamalı düzenek tüm diller için geçerli bir **ilkeyi** göstermektedir. Ancak dilden dile değişiklikler de söz konusudur. Buna göre, gösterici, niteleyici ve tümleç sağda ya da solda görülebilir. Bunlar da diller arasındaki değişiklikleri gösteren **değiştirgenlerdir**. Yukarıdaki tüm öbeklerde tümlecin ve göstericinin baştan **önce geldiği** (precede), dikkati çekmektedir. Türkçede, Japoncada, Korecede, Birmancada vb. durum böyleyken örneğin İngilizcede göstericinin baştan önce geldiği, tümlecin başı **izlediği** (follow) görülmektedir (bkz. 24). Malgaşça, Gilbertçe, Fijicede ise hem tümleç hem de göstericiler başları izlemektedir. (J. Hawkins, 1980:201). Buna göre, ilke olarak insan dillerinde (25)'teki dizilişler olasıdır.

Tüm bu çeşitlenmeyi izleyerek iki ilke ortaya atılabilir:

- (a) Göstericiler X' kategorisinden önce gelmekte ya da X' kategorisini izlemektedir.
- (b) Tümleçler X kategorisinden önce gelmekte ya da X kategorisini izlemektedir.

- (26) a. Ali'nin yeni ev arkadaşı
- b. *Ali'ni ev yeni arkadaşı

(28) yeni ev arkadaşı Ali'nin

